

Sa'dî tacı
(İstanbul
Belediye
Müzesi,
Envanter
nr. 3096/6)

ma icâzeti verilebilir. Ancak tarikata hakikaten intisap etmek isteyen kişinin mürşid-i kâmiliden zikir telkini alıp seyrü sülûke başlaması gerekir. Tarikatta müridlere bulundukları seviyeye göre fukara veya derviş, çavuş, nakib, halife gibi isimler verilir. Muhammed Gâzî, tarikattaki bu yükseliş basamaklarının askerî sistemle benzerlik gösterdiğini söyler. Ona göre bu sıralama sûfilerin ribâtlarını, zâviyelerini İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde kurmaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkmış, özellikle Haçlı saldırılarına karşı kurulan ve daha sonra zâviyeye dönüşen ribâtlarda uygulanmıştır. Askerî amaçlarla ihdas edilen bu sistem sonraki dönemlere müridlerin işlerine bakma, zikir merasimlerini idare etme gibi hususlara da intikal etmiştir (*eṭ-Ṭarîkatü's-Sa'diyye*, I, 147).

Âyinler sırasında meydana gelen vecd, cezbe, istiğrak hallerinden dolayı Sa'diyye tarikatına ve müntesiplerine tenkit ve itirazlar yöneltilmiş, Şeyh Zeynelâbidîn Muhammed b. Muhammed el-Bekrî'nin *en-Nuşretü'l-ilâhiyye li't-îfeti's-Sa'diyye*, Şeyh Ebû Bekir Abdülbasîr el-Hamevî'nin *en-Nuşretü'l-Mevleviyye li'l-uşâbeti's-Sa'diyye*, Ebû't-Tayyib el-Gazzî ed-Dımaşkî'nin *en-Nefhatü'r-rabbâniyye fi't-ṭarîkatî's-Sa'diyye*, Şemseddin Muhammed b. Zeynüddin Ömer'in *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red 'ani's-sâdâtî's-Sa'diyye* adlı eserlerinde bu tenkitlere cevap verilmiştir. Abdülganî en-Nablusî, *Cem'ul'l-esrâr fi men'î'l-eşrâr mine't-ṭa'n fi's-şüfiyyeti'l-aḫyâr ehlü't-tevâcûdi bi'l-ezkâr* adlı eserini bu cevapları derleyerek meydana getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şemseddin Muhammed, *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red 'ani's-sâdâtî's-Sa'diyye*, İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 158, vr. 17-71; Şemseddin İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdişü'l-zamân* (nşr. Halîl el-Mansûr), Beyrut 1418/1998, I, 129, 173, 369, 370; Ahmed b. Muhammed Veterî, *Ravzatü'n-nâzûrîn ve hulasâtü menâkibi's-şâlihîn*, Kahire 1306, s. 34-35; Ebû't-Tayyib el-Gazzî, *en-Nefhatü'r-rabbâniyye*, Süleymaniye Ktp., H. Hayrî - H. Abdî, nr. 145, vr. 4-7; Hasan b. Muhammed el-Bûrînî, *Terâ-*

cimü'l-a'gân min ebnâ'i'l-zamân (nşr. Selâhad-din el-Müneccid), Dımaşk 1959, I, 40-42; Muhibbî, *Hulasâtü'l-eşer*, I, 34-35; Abdülmü'tî b. Sâlim es-Semlâvî, 'Abîku sa'âdeti's-Sa'diyye (Harîrîzâde, *Tibyân* içinde), II, vr. 122-135; Bandırma-lizâde, *Mecmûa-yi Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 19-21; İbn Kennân, *Yevmiyyâtü Şâmiyye: el-Havâdişü'l-yevmiyye* (nşr. Ekrem Hasan el-Ulebfî), Dımaşk 1994, s. 349; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 259, 268, 281, 303-305; II, 204; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, III, 58; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 129-138; Osmanlı Müellifleri, I, 123-124; Mehmed Şükrü, *Silsilenâme-i Süfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1098, vr. 15-16; Yeşilzâde Sâlih, *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Ktp., Tirmovalı, nr. 1035; Ahmed Sâfi, *Sefîne-tü's-Sâfi*, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü Arşivi, nr. 2096, XII, 1381, 1384-1385; Hasan Receb es-Sekkâ, *er-Ravzatü'l-behiyye fî mâ yete'allaku bi't-ṭarîkatî's-Sa'diyye*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 5-7, 10-11; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, 421-427; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1671; Mehmed Şemseddin [Ulusoy], *Yâdigâr-ı Şemsi* (haz. Mustafa Kara - Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s. 381-404, 414, 609; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 90-91; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, London 1973, s. 280; M. Gâzî Hüseyin Âgâ, *eṭ-Ṭarîkatü's-Sa'diyye fi bilâdi's-Şâm*, Dımaşk 2003, I-II, tür.yer.; H. Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 551-571; a.mlf., "Üsküdar'da Sa'dîlik ve Sa'dî Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu II: 12-13 Mart 2004: Bildirileri* (haz. Zekeriya Kurşun v.dğr.), İstanbul 2005, I, 202-226; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004, s. 223-229; Barbara von Schlegell, "Sa'diyya", *El²* (İng.), VIII, 728-732; Nihat Azamat, "Abdüsselâmiyye", *DİA*, I, 303-304; Recep Uslu, "Devse", a.e., IX, 253-254; M. Baha Tanman, "Hasîrîzade Tekkesi", *DBİstA*, IV, 6-9; Ekrem İşin, "Sa'dîlik", a.e., VI, 391-394; a.mlf., "Taşlıburun Tekkesi", a.e., VII, 223-224; Ömer Tuğrul İnançer, "Sa'dîlik", a.e., VI, 394-396.

HÜR MAHMET YÜCER

SADR

(الصدر)

Tasavvufu ilâhî bilginin
kaynağı olan kalbin
yedi mertebesinden biri
(bk. KALB).

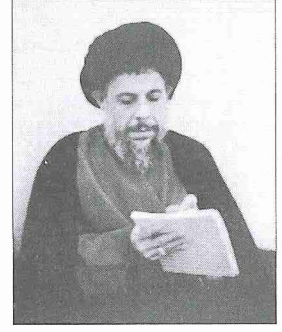
SADR, Muhammed Bâkır

(محمد باقر الصدر)

Âyetullah el-Uzmâ
Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr
(1935-1980)

Iraklı Şii âlim,
fikir ve aksiyon adamı.

1 Mart 1935'te Irak Kâzimiye'de doğdu. İlmî geleneği olan bir aileye mensuptur. Küçük yaşta babası vefat ettiğinden iki kardeşi ve annesiyle birlikte sıkıntılar içinde

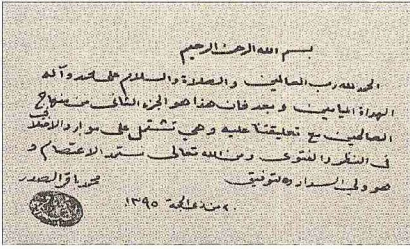

Muhammed
Bâkır es-Sadr

büyüdü. İlköğrenimine Kâzimiye'de başladı. 1945'te ailesiyle beraber göç ettiği Necfe'te Âyetullah Ebû'l-Kâsım el-Hûî ve Âyetullah Şeyh Muhammed Rızâ Âl-i Yâsîn'in fıkıh ve usul derslerine katıldı. On beş yıla yakın bir tahsil döneminin ardından ders vermeye başladı.

Irak'ın siyasî kargaşa içinde bulunduğu 1958 devriminin ardından Sadr kendini, geleneğe bağlı ulemâ ile komünistler arasında yaşanan ve giderek sertleşen tartışmaların ortasında buldu. Komünistler toplumda laikliği ve din karşıtı fikirleri yaymaya, dindarları gerici, dini de gelişmeye engel diye gösterip karalamaya başlamışlardı. Ulemâ ise siyasî yapılanmalar aracılığıyla bunlara karşı direnmeye çalışıyor, bir yandan rejimi normalleştirmeye uğraşırken bir yandan broşür ve vaazlarla komünistlere karşı mücadele veriyordu. Bu dönemde Sadr *Felsefetünâ* adlı eserini yazdı. Kapitalizm, Marksizm ve sosyalizmin temel tezlerini eleştirerek bunların toplumsal sorunları çözemediğini, fertlerin ve toplumun huzurunu ancak İslâm'ın getirdiği ahlâk anlayışının sağlayabileceğini vurguladı. Bir diğer önemli eseri *İktisâdünâ*'da ise kapitalizm ve sosyalizmin iktisat teorilerini tenkit ederek modern dünyanın problemlerine çözümler üretmede İslâm'ın yetersiz olduğu iddialarına cevap vermeye çalıştı. Bu eseriyle İslâmî esaslara dayalı bir ekonomi doktrini oluşturma yönündeki çabalara öncülük etti. Siyasî hareketleri yakından takip eden Sadr ayrıca müslümanları teşkilâtlandırıp bir İslâm devleti kurma gayesi taşıyan İslâm Da'vet Partisi'ne katıldı. Partinin ideolojisinin oluşumunda ve örgütlenmesinde etkin rol aldığı gibi partinin aylık yayın organı *el-Eḫvâ* dergisinin editörlüğünü de yaptı.

1960 yılına gelindiğinde ulemâ arasında önemli bir konuma yükselmiş olan Sadr'a başta dönemin merci-i taklîdi Âyetullah Muhsin el-Hakîm olmak üzere hocaları siyaseti bırakarak merci-i taklîd makamı için gerekli çalışmaları yapmasını, fıkıh alanın-

Muhammed Bâkır es-Sadr'ın el yazısı ve mührü

da ders vermesini ve eser yazmasını tavsiye ettiler. Bunun üzerine bir süre aktif siyasetten çekilip Necef'teki el-Havzetü'l-ilmiyye'nin yeniden yapılandırılması için çalışmalarında bulundu ve ders kitapları yazdı. Abdüsselâm Muhammed Ârif'in iktidarı döneminde (1964-1968) Şii ulemâsı rahat çalışma ortamı buldu. İslâm Da'vet Partisi üniversite ve aydınlar arasında yayılmaya başladı. Âyetullah el-Hakîm, Havze'deki etkinliğini arttırdı; ayrıca Irak'ın diğer şehirlerinde yeni merkezler ve kütüphaneler kuruldu. Ancak 1968'de Baas rejimi iktidara gelince Âyetullah Muhsin el-Hakîm ve Muhammed Bâkır es-Sadr gibi Şii liderleriyle hükümet arasında çekişmeler başladı. Yeni rejim Şiiler'in gücünü kırmak için öncelikle eğitim faaliyetlerine büyük oranda kısıtlamalar getirdi. Okulların çoğu kapatıldı, vakıflara ve diğer gelir kaynaklarına el konuldu. Âyetullah el-Hakîm ve Sadr'ın, yönetimi barışçıl yollardan çözüme zorlamak için Irak içinden ve dışından destek arayışları da sonuçsuz kalınca Sadr ve taraftarları İmam Ali Türbesi'nde rejim karşıtı bir miting düzenledi. Ayrıca Bağdat'ta büyük bir gösteri tertip etmek istiyorlardı, fakat bunu gerçekleştiremediler. Baas rejimi, Şii liderleriyle yerli işbirlikçiler ve Batı desteğiyle rejimi devirmeye kalkışmakla suçladı. Mehdi el-Hakîm yurt dışına kaçarken Muhsin el-Hakîm Necef'e döndü ve kısa bir süre sonra orada öldü. Yerine geçen Âyetullah Hûî siyasete mesafeli durduğundan Baas rejimine karşı herhangi bir girişimde bulunmadı.

Muhsin el-Hakîm'in vefatından sonra Baas rejimi Havze üzerindeki baskılarını iyice arttırdı. Partinin birçok üyesi öldürülürken Sadr birkaç defa tutuklandı ve sorgulandı. Havze'nin genelde siyaset dışı kaldığı bu dönemde Âyetullah Hûî'nin muhtemel halefi olarak görülen Sadr merciiyyet makamının kurumsal hale getirilmesi, merci ile halk arasındaki bağın güçlendirile-

rek bu müessesenin yeniden yapılandırılması gerektiğini söylüyordu. Bu dönemde el-Fetâva'l-vâzîha adlı eserini neşreterek bir anlamda merciiyyet makamı için hazırlıklara başlamış oldu. Merciiyyet makamı ulemâyı rejime karşı koruyan bir zırh işlevi de görüyordu ve Sadr siyasi faaliyetleri için muhtemelen bundan istifade etmek istiyordu. 1977'de Irak rejimi, âyetullahların gücünü ve şöhretini arttırdığı gerekçesiyle Necef ve Kerbelâ'da her yıl yapılan anma törenlerini yasaklamak istedi, bunun için sıkı önlemler aldı. Buna rağmen binlerce gösterici rejim karşıtı sloganlarla yürüyüşe geçti, hükümet gösteriyi zorlukla bastırdı. Çok sayıda kişi gözaltına alındı, Sadr da gösterilerde rolü olduğu iddiasıyla gözaltına alınıp serbest bırakıldı.

1979 İran İslâm Devrimi'nden övgüyle söz eden Muhammed Bâkır es-Sadr, İslâm devletinin temelleri üzerine makaleler yazdı. Irak halkından Baas Partisi'ne ve ilgili kuruluşlara katılmamalarını istedi. Humeynî ile Sadr arasındaki yakınlık ve Sadr'ın İran'daki İslâm devrimini açıktan desteklemesi birçok şehirde geniş çaplı gösterilere vesile oldu. Bu yıllarda Necef en hareketli günlerini yaşıyordu. Ancak Baas rejimi muhalif hareketleri bastırmakta kararlıydı. Sadr'ın destekçilerinden ve İslâm Da'vet Partisi'nin üyelerinden yüzlerce tutuklandı, bir kısmı idam edildi. Bu sırada Sadr da tutuklandı, fakat birçok şehirde protesto gösterileri başlayınca serbest bırakıldı. Baas yönetiminin bütün uzlaşma çabalarına rağmen Sadr, İran devrimine olan desteğini ve Baas rejimine karşı sert tutumunu değiştirmede; rejimin yıkılması ve yerine İslâmî esaslara dayalı bir sistemin kurulması çağrısında bulundu. Bunun üzerine yönetim, Mart 1980'de İslâm Da'vet Partisi'nin bütün üyeleriyle aynı amaçla mahkûm eden bir karar çıkardı. Kısa bir süre sonra da Sadr ve kız kardeşi tutuklanıp hapiste öldürüldü (Nisan 1980).

Eserleri. Muhammed Bâkır es-Sadr'ın önemli eserleri şunlardır: *Fedek fi't-târîh* (Beyrut 1374); *Felsefetünâ* (Beyrut 1379/1959; Abdurrahman Sarioğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiş [*İslâm ve Filozofi*, İstanbul 1980], eksik olan bu çeviriyi Suat Çağlayan gözden geçirerek *Felsefemiz* adıyla yeniden yayımlamıştır [Ankara 1991]); *İktisâdünâ* (Necef 1381/1961; eseri Sadedtin Ergün – Mehmet Keskin *İslâm Ekonomî Doktrini* [İstanbul 1978], Mustafa Aykaç *İslâm Ekonomî Sistemi* [I-III, İstanbul 1993] ismiyle Türkçe'ye çevirmişlerdir); *e'l-Me'âlimü'l-cedîde li'l-uşûl* (Bağdat 1385/

1965; Tahran 1975); *el-İslâm yeküdû'l-hayât* (Beyrut 1980); *Bahş havle'l-Mehdiyye* (Beyrut 1981); *e'l-Üsûsü'l-manţıkiyye li'l-istikrâ'* (Beyrut 1972); *e'l-Fetâva'l-vâzîha* (Necef 1396; Beyrut 1983); *e'l-Benkû'l-lâ-ribevi fi'l-İslâm* (Beyrut 1983); *Ni-zâmü'l-'ibâdât fi'l-İslâm* (Tahran 1404); *el-Medresetü'l-İslâmiyye* (Beyrut 1973); *Mu'cezz fi uşûli'd-dîn* (Beyrut 1987); *el-Medresetü'l-Kur'âniyye* (Beyrut 1980); *Kur'an Okulu*, trc. Mehmet Yolcu, Ankara 1995); *Buhûş İslâmiyye* (Beyrut 1991); *Dürûs fi 'ilmi'l-uşûl* (Beyrut 1989); *Ehlü'l-beyt: Tenevvu'u edvâr ve vahdetü hedef* (Beyrut, ts.). Sadr'ın başlıca eserleri *el-Mecmû'atü'l-kâmile li-mü'elleftâti's-Seyyid Muhammed Bâkır eş-Şadr* adıyla on beş cilt halinde ayrıca yayımlanmıştır (Beyrut, ts.). Bu külliyyatta yukarıda zikredilenlerin bir kısmı yanında şu eserler yer almaktadır: *Buhûş fi şerhi'l-'Urveti'l-vüşkâ*, *Nażra 'amme fi'l-'ibâdât*, *en-Nübüvve el-Hâtıme*, *Bahş havle'l-vilâye*, *es-Sünenü't-târîhiyye fi'l-Kur'an*, *el-Miñne*, *Minhâcü's-şâlihin*.

BİBLİYOGRAFYA :

Mecmû'atü'l-kâmile li-mü'elleftâti's-Seyyid Muhammed Bâkır eş-Şadr, Beyrut, ts. (Dârü't-Teârûf), Muhammed el-Garevî'nin girişi, s. e-n; Kâzım el-Hüseynî el-Hâirî, *eş-Şehîd eş-Şadr: Sümüvvü'z-zât ve sümüvvü'l-mevkîf*, Kum 1427; *Human Rights in Iraq: Middle East Watch*, New Haven-London 1990, s. 52; Chibli Mallat, *The Renewal of Islamic Law: Muhammad Baqer as-Sadr, Najaf and the Shi'i International*, Cambridge 1993; a.mlf., "Muhammad Baqer as-Sadr", *Pioneers of Islamic Revival* (ed. Ali Rahnama), London 1994, s. 251-272; Yitzhak Nakash, *The Shi'is of Iraq*, New Jersey 1994, s. 86, 137-138, 231; Talib Aziz, "Bâqir al-Sadr's Quest for Marja'iyya", *The Most Learned of the Shi'a: The Institution of the Marja' Taqlid* (ed. L. S. Walbridge), Oxford 2001, s. 140-148; T. M. Aziz, "An Islamic Perspective of Political Economy: The Views of Martyr Muhammad Baqir al-Sadr", *Al-Tawhid*, X/1, Qum 1992, s. 139-154; a.mlf., "The Role of Muhammad Baqir al-Sadr in Shi'a Political Activism in Iraq from 1958 to 1980", *IJMES*, XXV/2 (1993), s. 207-222; Zekî el-Milâd, *Mine't-türâş ile'l-ictihâd: el-Fikrû'l-İslâmî ve kazâya'l-ışlâh ve't-tecdîd*, Beyrut 2004, s. 145-170.

MEHMET TOPRAK

SADRAZAM

(صدر اعظم)

Osmanlılar'da devlet idaresinin padişah vekili olarak önde gelen sorumlusu, başvezirin unvanı.

Osmanlı devlet teşkilâtında başlangıçtan beri güçlü bir kurum olan sadrazamlık, Türk-İslâm devletlerinde ve özellikle Selçuklular'da başvezirliğin bir devamı olarak